

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

24. letnik Ljubljana 1976 3. zvezek

Jože Ciperle: Srednje šole in višji študiji na slovenskem ozemlju do leta 1918 — Stran 137

High Schools and High School Studies on the Slovene Territory Until 1918

Jaro Šašel: Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem — Stran 151

The Mentioning of the Slavs in a Poem by Martinus Bracarenensis from Portugal

Miroslav Pahor: Organizacija oblasti v občini Izola po listinah iz leta 1253 in 1260 — Stran 158

The Administrative Organization of the Commune Izola As Established on the Basis of Documents from 1253 and 1260

Jelka Melik: Skladi kranjskega deželnega premoženja — Stran 165

The Funds of the Provincial Property of Carniola

Tone Zorn: Prispevek k problematiki preganjanja koroških Slovencev po plebiscitu — Stran 170

A Contribution to the Problems Related to Persecution of Slovenes in Carinthia After the Plebiscite

Andrej Vovko: Povzetek iz nekaterih dokumentov o dejavnosti Stojana Pribičevića o tržaškem vprašanju — Stran 172

A Summary Deduced from Some Documents Related to the Activity of Stojan Pribičević and Referring to the Trieste Question

Bogo Jakopič: Zavod za gluho mladino v Ljubljani od leta 1945 do 1960 — Stran 178

The Institution for Deaf Youth in Ljubljana Between 1945—1960

Ignacij Voje: Ferdo Gestrin — šestdesetletnik — Stran 185

Ferdo Gestrin — A sexagenarian

Iz starih fotografskih albumov — Stran 188

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 190

Notes on the activity of institutes and associations

Nove publikacije — Stran 192

New publications

Na ovitku: Stara Fužina (J. V. Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae, 1679)

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik Jože Zontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavniki Majda Kunaver — Tisk tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 75 din, posamezna številka 30 din.

SREDNJE ŠOLE IN VIŠJI ŠTUDIJI NA SLOVENSKEM OZEMLJU DO LETA 1918

JOŽE CIPERLE

Izhodišče zgodovinskega razvoja višjega šolstva — v nasprotju s srednjim — predstavljajo temeljne značilnosti srednjeveških univerz, ki so nastale v Italiji in Zahodni Evropi v 12. stoletju, v Srednji Evropi pa po ustanovitvi praške univerze leta 1348.

Ni pa nepomembno za našo temo tudi nemško luteranstvo; kajti če gledamo organizacijo protestantskih univerz v celoti, moremo govoriti o analogiji z novo organizacijo katoliškega šolstva, katerega nosilci so bili jezuiti in ki so zasnovali začetke višjega šolstva tudi na slovenskih tleh.¹

Na slovenskem ozemlju so v srednjem veku kljub nepismenosti ogromne večine prebivalstva obstajale šole (stolne — večinoma zunaj slovenskega etničnega ozemlja, — samostanske, župnijske in mestne šole). Po njihovem značaju jih moremo po skupih fragmentarnih virih in analogiji s položajem drugod deliti v latinske in nemške šole; prve so posredovale predvsem branje in pisanje v latinščini in vsaj nekatere tudi nekoliko več

znanja latinščine; druge — nemške šole —, ki so obstajale pri nas večinoma v mestih, pa so poučevale branje in pisanje v nemškem jeziku; skoraj neverjetno pa je, da učitelji in učenci ne bi uporabljali pri ustnem pouku tudi slovenščine. Vendar nas razlike med tema dvema tipoma šol ne smejo zavesti k mnenju, da so bile latinske šole tedaj in pozneje nekake gimnazije, kar se je v naši znanstveni literaturi, ki obravnava ta vprašanja, že nekajkrat pojavilo.² Srednji vek izraza gimnazije (pri nas se pojavlja v virih šele v drugi polovici 16. stoletja, vendar vsebinsko ni jasen), kakor seveda šol tega tipa ne pozna. Univerz, ki poleg omenjenih elementarnih šol edine eksistirajo v tej dobi, pa Slovenci nismo poznali. To pa seveda ne pomeni, da nismo imeli tedaj ljudi s poklici, za katere je bila potrebna univerzitetna izobrazba (višja cerkvena hierarhija je verjetno študirala na tujih univerzah, medtem ko večina duhovščine ni nikdar študirala na kaki filozofski ali teološki fakulteti; na prelomu

med 15. in 16. stoletjem so se v slovenskih pokrajinah pojavili prvi juristi, v 16. stoletju pa tudi doktorji medicine).³ Moremo trditi, čeprav je naše znanje o tem še fragmentarno, da smo bili Slovenci v življenju univerz v srednjem veku in v dobi humanizma vendarle udeleženi (študentje in magistri iz naših dežel na italijanskih in nemških univerzah v 15. in 16. stoletju, veliko število profesorjev iz slovenskih pokrajin na dunajski univerzi v 15. stoletju).⁴

V dobi reformacije so za obravnavano temo osnovnega pomena protestantske stanovske šole, ki so obstajale v Ljubljani, Celovcu in v Gradcu.⁵ Temeljni motiv za njihovo ustanovitev je bil spremenjen odnos plemstva do šole. Na Slovenskem je bila v srednjem veku velika večina plemstva nepismena; v 16. stoletju pa je začelo plemstvo spoznavati, da more šolanje omogočiti njihovim sinovom nove eksistenčne možnosti. Seveda je pri ustanavljanju teh šol igrala odločilno vlogo tudi želja luteranske cerkve, ki je hotela preko njih širiti svoj nauk in vzgajati svojo duhovščino. V Ljubljani je pričela delovati leta 1563, v Celovcu vsaj že leta 1553, v Gradcu pa nekaj desetletij prej. Za prvi dve ali tri desetletja obstoja teh šol moremo reči, da njihov nivo ni bil bistveno večji od nivoja že prej in tedaj obstoječih latinskih šol. Nazivi *schola provincialis*, *schola procerum*, *landschafteschule* in *adeliche schule* pomenijo, da so te šole ustanovili in vzdrževali deželni stanovni, pa tudi to, da so se v njih v prvi vrsti šolali otroci plemičev; med tem ko so se v drugih — tudi že protestantskih — šolali otroci meščanov in pač tudi kmetov. Nato je prišlo do reform, ki so raven teh šol močno dvignile (v Gradcu z učnim redom, ki ga je leta 1574 sestavil Chytheus⁶, v Celovcu s šolskim redom leta 1575,⁷ v Ljubljani pa s Frischilinovim učnim načrtom leta 1584⁸). Po teh programih sta obe naši stanovski šoli (v Ljubljani in Celovcu) postali petrazredni in je le-ta približno ustrezal programu protestantskih gimnazij v Nemčiji. Zato moremo trditi, da so te šole v poznejši fazi svojega razvoja dajale izobrazbo, kakršna je bila pogoj za vpis na univerzo v času humanizma ter da je reformacija ustvarila prve gimnazije na slovenskih tleh, čeprav se v virih te šole nikdar ne omejnajo kot gimnazije.

V vsebinskem pogledu ustreza program teh šol v celoti temeljnemu načelu fevdalne didaktike; namreč, da se naj na gimnazijah poučujejo jeziki, na univerzi pa stroke. Prevladoval je pouk jezikov — latinščine, v višjih razredih tudi grščine, v Ljubljani pa tudi

nemščine, ker se je le-te morala večina dijakov v nasprotju od krajev nemškega jezika šele naučiti; poseben predmet je bil verouk (katekizem), pa tudi glasba (zaradi cerkvenega petja); od matematike so se poučevali le elementi — pač zaradi sinov trgovcev in obrtnikov. Sloveščina je na tej šoli, tj. na šoli, ki je pripravljala svoje učence na akademski poklic, imela določeno vlogo, čeprav izredno omejeno. Toda z vidika takratnega jezikovnega stanja na Slovenskem je upravičena zaključna misel dr. Franceta Kidriča: »Glavno ni, ali se je upoštevala sloveščina v višjem protestanskem šolstvu med Slovenci v višji ali manjši meri, glavno je, da se je sploh začela v šoli upoštevati.«⁹ Za pouk slovenskega jezika (branja), učenja katekizma in poučevanja petja so uporabljali na ljubljanski gimnaziji dve začetnici (Katekizem Sebastijana Krelja in *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et sclavonicae*), Brenzov katekizem v Trubarjevi nemško-slovenski prireditvi iz leta 1567 ter različne pesmarice. To so torej prvi slovenski oziroma slovensko-nemški gimnazijski učni teksti. V zvezi s to vlogo sloveščine na prvih gimnazijah na slovenskih tleh je vredno omeniti, da slovenski protestantje niso osporavali nemščini na Slovenskem položaja jezika višjih socialnih razredov in njihove kulture, kakor tudi v Nemčiji luteranstvo ob vsem poudarjanju prevoda biblije za nemški knjižni jezik ni prav nič osporavalo načela, da naj ostane latinščina jezik gimnazij in univerz.

Nobena protestantska stanovska šola na slovenskem etničnem ozemlju pa ni prerasla gimnazijske stopnje, pač pa je imel četrti razred deželne šole v Gradcu po letu 1574 značaj visokošolskega pouka.¹⁰

Ob koncu 16. stoletja sta z zmago protireformacije (z zaprtjem protestantskih šol in izgonom njihovih učiteljev) propadli tudi prvi gimnaziji na slovenskih tleh.

Izgubljeni vpliv katoliške cerkve na ljudi, ki sta ga ji bila krepko omajala humanizem in reformacije, si je le-ta poskušala na ideološkem področju povrniti po tridentinskem koncilu z jezuiti kot borbena avantgardo katoliške protireformacije.

Znano je, da so se jezuiti pri svojem šolskem delu načelno omejevali na srednje in višje šolstvo (filozofsko in teološko fakulteto), elementarno šolstvo so prepuščali drugim. Tudi v habsburških dednih deželah, kamor so prišli že leta 1551 (na Dunaj), so si pridobili skoraj monopolni položaj nad gimnazijskimi in visokošolskimi študiji. Na naših tleh so začeli ustanavljati gimnazijske raz-

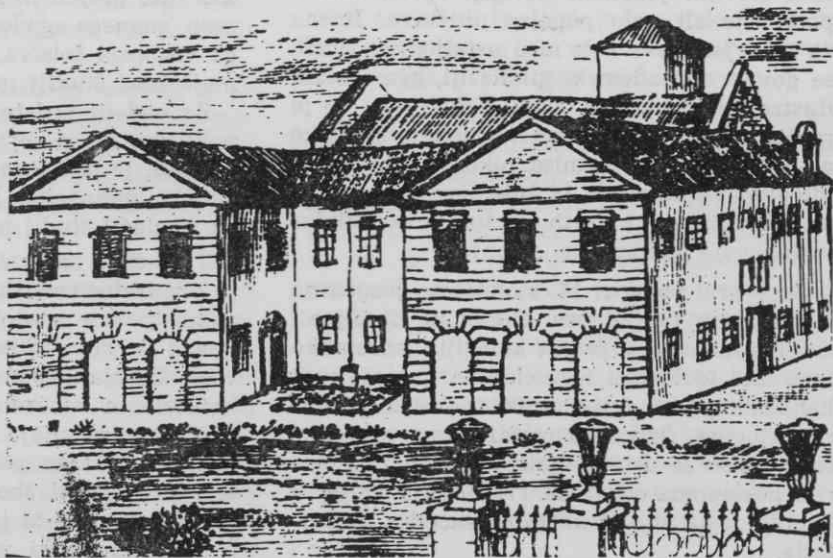
rede v Ljubljani leta 1597, v Celovcu leta 1604, v Gorici in Trstu leta 1620 in v Mariboru leta 1758.¹¹ Edina nejezuitska gimnazija je bila frančiškanska v Novem mestu, ustanovljena leta 1746¹² in župnijska šola v Rušah pri Mariboru (1645—1758)¹³, ki je imela vsekakor značaj gimnazije, a je prenehala obstajati, ko je bila leta 1758¹⁴ ustanovljena v Mariboru jezuitska gimnazija. Omeniti je treba še šolo v beneškem Kopru, ki je dobila leta 1699 značaj gimnazije in je bila od leta 1708 v rokah piaristov.¹⁵ Poskusi za ustanovitev jezuitske gimnazije v Celju leta 1726 in v Idriji 1716 niso uspeli.

Popolna jezuitska gimnazija (*studia inferiora*), urejena na osnovi njihove *ratio studiorum* iz leta 1599, ki je bila strogo obvezna za vse jezuitske šole, je obsegala pet stopenj pouka — tri gramatikalne in dve humanitetni; pri čemer so včasih prvo stopnjo delili na dva razreda, s tem so dobili šest razredov. Glavni cilj jezuitskih študij je bil pouk latinščine in deloma grščine; pri gramatikalnem pouku naj bi se dijaki naučili latinščine, pri humanistiki pa naj bi izoblikovali sposobnost aktivnega obvladanja latinskega jezika v govoru in pisavi. Ves ta pouk je prevečala verska vzgoja, kar je seveda omogočilo, da verouk na jezuitskih gimnazijah ni bil potreben kot poseben predmet. Koncentracija pouka na en sam predmet pa je dala možnost uvedbe sistema razrednih učiteljev, ki vodijo ves pouk v svojem razredu. Vsi drugi predmeti kot npr. moderni jeziki vključno z nemščino, zgodovina, geografija, matematika in naravoslovje se niso poučevali ali so se iz njih omenjale le posameznosti. Učni jezik je bil latinščina; uporaba

drugih jezikov, tudi nemščine, pa je bila prepovedana. Na začetku pouka so se jezuiti morali nekoliko posluževati živega jezika; pri nas so pri tem uporabljali nemščino, pač spričo dejstva, da jezuitske študije zahtevajo že določeno predizobrazbo. Slovenščina je imela za jezuite glede na pomen, ki so ji ga prisodili protestanti, prizvok krivoverstva; ni znano, da bi se je kdaj posluževali pri svojem pouku v šoli.

V nasprotju z drugimi prejšnjimi in tedanjimi šolami, kjer se je plačevala šolnina, pa je bil na jezuitskih šolah pouk brezplačen. Jezuiti so si namreč znali pridobiti materialna sredstva za organizacijo svojih študij, kakor tudi za vzdrževanje dijaških domov — seminarjev, ki obstoje pri vsakem jezuitskem kolegiju, iz drugih virov. Tako je število dijakov jezuitskih gimnazij vse do prvih desetletij 18. stoletja stalno naraščalo (v Ljubljani je bilo dijakov preko 500, največ nad 900; v Celovcu okrog 500, največ nad 700). Podatki o socialnem izvoru dijakov, ki jih je včasih moč najti v jezuitskih virih, kažejo, da je število plemiških sinov variiralo od ene petine do ene tretjine ali celo polovice; ostali so bili sinovi meščanov in kmetov.¹⁶

Glede odnosa jezuitov do visokega šolstva je bilo že omenjeno, da je predmet njihovega zanimanja filozofska in teološka fakulteta; pravna in medicinska fakulteta ne spadata v program njihovega dela. V sestav filozofskega študija, ki je trajal tri leta, so spadali po študijskem redu sledeči predmeti ali kurzi: logika, fizika z matematiko in geografijo ter metafizika in moralna filozofija (etika). Glavna vsebina pouka je bila sholastična filozofija na podlagi Aristotela in To-

Samostansko poslopje piaristov v Kopru, kjer je bila nastanjena gimnazija

maža Akvinskega. Teološki študij, ki je trajal štiri leta, pa je obsegal sholastično teologijo po Tomažu Akvinskem, razlago biblije stare in nove zaveze, predavala pa se je še hebrejščina, moralna teologija ali kazuistika in cerkvena zgodovina.¹⁷

V mestih, kjer so že pred prihodom jezuitov obstajale univerze, sta bili jezuitom izročeni teološka in filozofska fakulteta. Zunaj njihovega vpliva pa sta ostali pravna in medicinska fakulteta (združeni v eno univerzo) — npr. na Dunaju in v Pragi. V mestih pa kjer, prej ni bilo univerz in kjer so bili jezuitski kolegiji pozneje s privilegiji vladarjev in papežev povzdignjeni v univerzo (vključno s pravico podeljevanja akademskih stopenj), so nastale čiste jezuitske univerze, ki obstoje večinoma v vsej jezuitski dobi samo iz filozofske in teološke fakultete. Jezuiti so se tu borili proti pridružitvi pravne in medicinske fakultete, ki bi bile zunaj njihovega vpliva — npr. v Olomoucu, v Gradcu ter v določeni meri tudi v Zagrebu. Tu je sicer jezuitski kolegij dobil privilegij vladarja, s katerim mu je le-ta podelil pravice, ki jih imajo jezuitske univerze drugod po Evropi, vključno s pravico podeljevanja akademskih stopenj; toda zagrebškimi jezuitom ni uspelo dobiti za ta, vsekakor najpomembnejši del njihovega privilegija, potrditev svojih predpostavljenih, prav tako pa tudi niso dosegli papeževe potrditve; tako je ta del njihovega privilegija ostal le na papirju.¹⁸

Za razumevanje nastanka višjega šolstva na Slovenskem pa je izredno pomembna tretja varianta odnosa jezuitov do višjih šol; pri tej so se filozofski in včasih tudi teološki kurzi tesno naslonili na gimnazijo; tako so se tudi številni jezuitski kolegiji spremenili v polovične ali celo popolne univerze. Imena za take jezuitske šole niso ustaljena, v virih se govori o akademski gimnaziji, gymnasium illustre, akademiji, v južni Nemčiji pa se je razširil izraz licej. To so torej nekatere visoke ali višje šole, ki pa niso nikdar dobile privilegijev, s katerimi bi bile povzdignjene v univerze in na katerih se tudi niso nikdar podeljevale akademske stopnje.¹⁹

Že v prvi polovici 17. stoletja so jezuiti na Slovenskem (v Celovcu, Gorici in Ljubljani) začeli predavati v svojih kolegijih (kazuistiko (moralno teologijo) ter nekoliko kasneje tudi kanonsko pravo; trije letniki filozofskega študija (logika, fizika, in metafizika z matematiko) pa so se ustanavljali v Celovcu in Gorici postopoma od srede 17. stoletja dalje, v Ljubljani pa na isti način od začetka 18. stoletja.

Kakšen je formalno-pravni značaj jezuitskih študij pri nas?

Vsekakor so v tem času obstajale v Ljubljani, Celovcu in Gorici višje študije, ki so se po pojmovanju tedanje dobe razlikovale od gimnazijskih; torej ne gre za nikakršne višje gimnazije. Moremo trditi, da je vsebina filozofskih študij pri nas ustrezala vsebini tega študija na tedanjih filozofskih jezuitskih in protestantskih fakultetah. To pa ne velja za predavanja iz moralne teologije in kanonske prava; čeprav oba ta dva kurza po pojmovanju jezuitov samih spadata med višje študije. Moralna teologija in kanonsko pravo sta prav tisto, kar so duhovniki v praksi najbolj potrebovali; osnovna predmeta na tedanjih teoloških fakultetah pa sta bila sholastična teologija in razlaga biblije s hebrejščino. Lahko torej imenujemo teološki študij pri nas za nekak skrajšan kurz za potrebe prakse. V tem je bila razlika med Ljubljano in Gradcem (s popolno teološko fakulteto); razvoj v Zagrebu pa je bil do srede 18. stoletja (do nastanka novih teoloških stolic) podoben slovenskemu. Kljub vsem prizadevanjem ne razpolagamo z nobenimi dokazi, da bi se na Slovenskem v okviru jezuitskih študij podeljevali akademski naslovi. Res, da obstoje teze, tudi tiskane, v Gorici, Celovcu, pa tudi v Ljubljani, toda le-te in njih obrambo je treba razumeti kot sestavni del jezuitskega študijskega sistema, ki je ljubil deklamacije ter vzgajal smisel za javno nastopanje, ne pa v zvezi s pridobivanjem akademskih stopenj.

Jezuiti so torej ustvarili pri nas višje študije, na katerih se pa niso podeljevali akademski naslovi, ker je bil za to potreben poseben privilegij, ki ga pa jezuiti nikjer pri nas niso prejeli in ki je po mnenju Fr. Paulsena, znanega zgodovinarja (filozofa) nemškega visokega šolstva, predstavljal edino ostro mejo med študiji in praviimi univerzami.²⁰

Za bodoče juriste in zdravnike, pripadnike poklicev, ki so se tudi pri nas vse bolj pojavljali, je bila s tem določena pot preko jezuitske gimnazije, filozofskega študija, nato pa je sledil študij na tujih univerzah.

Tudi nivo izobrazbe duhovnikov pri nas je v protireformacijski dobi precej narasel v primerjavi s srednjim vekom. Tridentinski koncil je sicer sklenil, da morajo škofje v vseh škofijah ustanoviti seminarje, in sicer kot šole in kot konvikte za pouk in vzgojo dečkov, ki vzbujajo nado, da bodo postali duhovniki. Vendar pri nas v glavnem vso jezuitsko dobo ti škofijski seminarji kot šole ne obstoje; vse to je stvar jezuitov. Tako so bodoči duhovniki morali sedaj študirati na

Sumptus necessarii pro
Nova Universitate & abacensi erigenda

Pro Mathematico Professore theol.
 Silesio, et al. Decan. theol. 200

Pro Pomeridiano " 200

Scripturista et al. theol. " 200

2600

Pro libris quibuslibet anno emend. 50

Pro Salario Bedeli 50

Pro pauperibus, ut abacalensis
 suscipiant 100

Pro magisterio 200

400

Pro matheo Professore Theol. Silesio
 et simul Decano theologie 150

Pro Pomeridiano " 150

Pro Cancalaris, et simul
 scripturista 150

Pro Salario Bedeli - - - 50

Pro pauperibus, ut abacalensis
 suscipere possint

Pro gradu Magistrorum ab ipis suscipiendi 50

Summa 600

Lectione constructionis fidei: hinc de populo
 una et duobus Professoribus Theol. maribus
 una et duobus lectione. ac sic tradit
 oia q. traduntur in virilem gratiam: si
 capitale deponeret ab ip. lat. 10000

Lističi iz J. G. Dolničarja (1655—1719), člana Akademije operozov, ki vsebuje koncept prave univerze jezuitskega tipa (okrog leta 1704)

jezujski gimnaziji ter poslušati kazuistiko in kanonsko pravo; na slovenskem Štajerskem se v tem času že pojavijo župniki doktorji teologije, kar je razlagati s tem, da je bil do ustanovitve jezuitske gimnazije v Mariboru ta del slovenskega ozemlja po gimnaziji navezan na Gradec, tu pa je obstajala tudi jezuitska univerza. Poleg jezuitskih šol so obstajale še šole drugih redov (benediktincev, avguštincev in zlasti frančiškanov), ki pa so bile le interne šole za vzgojo njihovega lastnega naraščaja; monopol javnih šol so imeli izključno jezuiti.²¹

V 18. stoletju pa je jezuitsko šolstvo, ki se vse do 16. stoletja skoraj ni spremenilo, postalo močno okorelo; njihov vzgojni in učni ustroj je vse bolj zaostajal za potrebami svojega časa (zanemarjanje naravoslovnih ved, tehnike ter živih jezikov).

Ker od samega jezuitskega reda ni bilo pričakovati sprememb, je avstrijska državna oblast, ki se preje več kot eno stoletje ni vmešavala v jezuitski šolski sistem, posegla sredi 18. stoletja tudi v to šolstvo (ustanovitev dvorne študijske komisije leta 1760, ki so ji bile podrejene tudi jezuitske šole). Na gimnazijah se je začela sedaj poleg latinščine vse bolj upoštevati tudi materinščina (pri nas seveda nemščina) ter grščina, uvaja pa se tudi nekaj zgodovine, geografije, aritmetike

in fizike, kjer se odklanja Aristotel in podarja eksperiment.

Tudi reforma filozofskega študija je pomenila zgolj modifikacijo starega reda v smislu novih zahtev; tako v Ljubljani kot v Celovcu in Gorici obstoje tri stolice — za splošno in specialno (eksperimentalno) fiziko, matematiko in za filozofijo (logiko in metafiziko); ponekod se je verjetno predavala še zgodovina, naravoslovje pa se ne omenja.

Na teoloških študijah (s kanonskim pravom in kazuistiko) se pa vse do ukinitve jezuitskega reda ni zgodilo nič bistvenega.

Seveda so bile vse te reforme, ki so bile izvedene pod pritiskom države, vse prej kot demokratične; število dijakov srednjih in visokih šol sedaj zaradi zahtev državnih oblasti po omejitvi števila revnih dijakov, ki so jim doslej jezuiti kljub vsemu vendarle omogočili študij, sedaj rapidno pada. Študij srednjih in višjih šolah je postal izrazit socialni privilegij, beraški študentje so začeli izginjati. Stari sistem z latinščino kot učnim jezikom (ob zanemarjanju živih jezikov) pa je bil vendarle bolj nevtralen kakor novi, ki je uvajal na Slovenskem živi nemški jezik kot učni jezik in ki je za nastajajočo nacionalno skupnost Slovencev prinašal nove nevarnosti.²²

Ukinitvev jezuitskega reda leta 1773, čeprav ni bila nepričakovana, je povzročila avstrijdržavi precejšnje težave, pač spričo dotedanjega monopolnega položaja tega reda nad gimnazijskimi in visokoškolskimi študiji. Osnovne značilnost nove ureditve, ki je bila sedaj uvedena, so ostale v veljavi do marčne revolucije leta 1848, seveda z izjemo razdobja Napoleonovih Ilirskih provinc (1809—1813).

Monopol jezuitskega reda je sedaj nadomestil monopol države, ki je prevzela vse važnejše šole v svojo upravo. Za nekdanje jezuitske nižje študije se je sedaj uveljavil kot edini izraz gimnazija, za njihove višje študije pa licej. Reforma vsebine gimnazijskega pouka se nadaljuje v smeri, ki so jo začeli pod pritiskom države po letu 1764 že jezuiti; kot poseben predmet se je uvedlo sedaj le naravoslovje, toda latinščina je ostala primarni predmet. Moremo trditi, da v vsebinskem pogledu gimnazije vse do leta 1848 omahujejo med konceptom latinske šole, torej šole, ki naj uči predvsem latinščino, in konceptom šole, ki naj daje splošno izobrazbo na osnovi pouka vrste različnih predmetov (med njimi tudi latinščine). Nemščina se je v tem času poleg latinščine začela vse bolj uveljavljati kot učni jezik; slovenščina se je ob koncu 18. stoletja in v začetku 19. stoletja pojavila le kot neobvezen predmet na mariborski gimnaziji. Mariborskemu mestnemu župniku in gimnazijskemu direktorju dr. A. Kavčiču je uspelo pridobiti avstrijsko vlado za svojo genialno zamisel državnih slovenskih štipendij iz verskega fonda za mariborske gimnazije; kot pogoj za podelitev teh štipendij pa je postavil uspešno opravljeni izpit iz slovenskega jezika. Izpiti so se opravljali dvakrat v obdobju od leta 1794 do 1802, slovenske štipendije so se podeljevale enajst let. Ta vloga slovenščine na mariborski gimnaziji predstavlja seveda v zgodovini naših gimnazij v tem času izjemen pojav in je zaradi tega njen pomen še toliko večji (buditve narodne zavesti med slovenskimi dijaki v Mariboru).²³

Tudi najpomembnejši gimnaziji pri nas (v Ljubljani in Celovcu) je po razpustitvi jezuitskega reda takoj prevzela država; novomeška gimnazija je ostala v rokah frančiškanov, leta 1792 pa je prišla v njihove roke tudi tržaška; gimnazijo v Kopru so še nadalje upravljali piaristi, ki so leta 1780 prevzeli za naslednjih trideset let (1780—1810) tudi gimnazijo v Gorici. Gimnazija v Mariboru je bila leta 1773 razpuščena, toda že čez dve leti obnovljena v rokah piaristov. Sicer pa so na vseh naših gimnazijah še nadalje pouče-

vali exjezuiti in drugi redovniki pa tudi posvetni duhovniki, prvi profesorji laiki so se pojavili šele okrog leta 1790.²⁴

Filozofski študij (v Ljubljani in Celovcu, v Gorici pa so bili v začetku osemdesetih let višji študiji ukinjeni) je prevzela država; študij je trajal dve leti in obstajal še nadalje iz že omenjenih treh stolic (filozofije, matematike in fizike), leta 1805 pa so se tem pridružile še tri nove stolice — za grško filologijo, za svetovno zgodovino in versko znanost. V organizacijskem pogledu je bil študij formiran kot posebna enota v okviru liceja. Absolventi naših filozofskih študij so mogli nadaljevati z drugim študijem le na liceju, torej samo s teološkim; kdor pa je hotel študirati pravo, medicino ali teologijo na univerzi, je moral prej dokončati še tretje leto filozofije, ki je obstajalo praviloma le na univerzah.

Tudi teološki študij v Ljubljani in Celovcu je bil formiran kot posebna enota v okviru liceja. Hkrati pa se je pri nas začela po letu 1774 izvajati Rautenstrauchova reforma teološkega šudija v Avstriji, ki je v glavnih obrisih ostala v veljavi vse do konca habsburške monarhije. Teološki študij je obsegal pri nas sedaj štiri stolice — poleg moralne teologije, ki se je razširila še s patristiko (cerkveni očetje prvih stoletij), pastoralko (praktično delo duhovnikov) in zgodovino cerkvene literature ter cerkvenega prava s cerkveno zgodovino sta se mu pridružili še dve novi stolici, tj. za dogmatiko in hermenevtiko (razlaga biblije) z orientalskimi jeziki (predvsem hebrejščino). Za vpis na teologijo pa se je odslej zahtevala tudi pri nas dokončana filozofija.

Po ukinitvi generalnih seminarjev Jožefa II. leta 1790, ki so bili kot čiste državne ustanove namenjeni za vzgojo in izobrazbo duhovščine (za slovenske dežele v Gradcu), so bili v Ljubljani in Celovcu, leta 1818 pa tudi v Gorici obnovljeni teološki študiji kot sestavni deli liceja.²⁵

Pomemben, a kratkotrajen prelom v opisanem stanju gimnazijskega in višjega šolstva pomeni obdobje Napoleonovih Ilirskih provinc (1809—1813). Ilirske province so bile ustanovljene z Napoleonovim dekretom in ne s sklepom senata, kar je dajalo njihovega odnosu do Francije poseben položaj. Tu niso veljali vsi francoški zakoni pa tudi njihovo šolstvo ni bilo sestavni del Napoleonove »univerze«.²⁶

V šolskem letu 1809/10 je ostal v veljavi še stari avstrijski šolski sistem. Šele Marmontova odredba (arrêté) 4. julija 1810 je določila mrežo šol v Ilirskih provincah. Za

slovensko ozemlje je ta ukaz določal osem gimnazij (v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Postojni, Idriji, Trstu, Gorici in v Kopru), ki so kljub drugačnemu imenu ustrezale francoskim sekundarnim šolam ter kolegijem in nekako nižjim razredom avstrijskih gimnazij ter pet licejev (v Ljubljani, Trstu, Beljaku, Gorici in v Kopru); le-ti so bili po svojem programu nekaka kombinacija višjih razredov prejšnjih gimnazij in prejšnjih filozofskih in teoloških študij. Ljubljanski licej pa naj bi se organiziral kot centralna šola.

Teorija francoske jezikovne šolske politike je pomenila prelom s preteklostjo. Po tej odredbi naj bi se namreč na osnovnih šolah in gimnazijah poučevalo v deželnem jeziku (*la langue du pays*); na licejih in centralnih šolah pa v francoščini ali italijanščini, lahko pa tudi v latinščini. Jezikovna praksa je v glavnem tem določilom tudi ustrezala. Res je, da je slovenizacijo gimnazije oviralo pomanjkanje profesorjev, ki bi bili sposobni poučevati slovensko, kolebanje francoskih oblasti, naj kot deželni jezik pri nas uvedejo slovenščino in ilirščino, in končno seveda pomanjkanje slovenskih učbenikov, kljub prizadevanjem V. Vodnika, da tako rekoč čez noč sestavi vsaj najnujnejše.

Toda z novo ureditvijo (z ukazom o šolstvu dne 12. novembra 1811), ki naj bi šolstvo čim bolj približala francoskemu in ga predvsem pocenila, sta bili gimnaziji v Kranju in Idriji ukinjeni; v Postojni, Gorici, Trstu, Kopru in Novem mestu pa so jih zamenjali kolegiji, tj. nižje gimnazije. Licej v Ljubljani, ki je bil v šolskem letu 1810/11

kot že rečeno organiziran kot centralna šola, a kot licej v pravem smislu v tem šolskem letu ni obstajal in je morala te funkcije opravljati zelo razširjena gimnazija, se je sedaj organiziral kot pravi licej (višja gimnazija) s petimi razredi; drugi liceji v Trstu, Gorici in Kopru pa so bili ukinjeni.

V notranjo organizacijo in vsebino srednješolskega pouka Francozi niso vnesli bistvenih sprememb razen uvedbe živega jezika (francoščine) kot obveznega predmeta. Pri starem so vztrajali tudi z načinom pouka. O kakem didaktičnem preusmerjanju profesorjev ni sledu; za njihovo izobrazbo Francozi niso prav nič skrbeli.

Nimamo nikakršnih dokazov, da bi hoteli Francozi pri nas iz politične preračunljivosti kakorkoli zoževati socialno strukturo dijakov in študentov. Res je sicer, da so vsa tri šolska leta pobirali šolnino na vseh šolah, pač spričo finančnih težav, s katerimi se je ves čas obstoja Ilirskih provinc otepalo pri nas francosko šolstvo. Vendar je bila naloga teh šolnin povsem drugačna kot v Avstriji; služila je kot ekonomski ukrep, ki naj pomaga vzdrževati gimnazije in gimnazijske profesorje in ne kot na avstrijskih gimnazijah in licejih, kjer so predstavljale sredstvo politike, ki je hotela »politično nesposobnim«, tj. revnim dijakom preprečiti usposabljanje za akademske poklice. Francozi so pri nas pripravili tudi širokopotezen načrt za večjo ekonomsko dostopnost študij, kakršnega v Avstriji ni bilo nikoli. Mesta zirooma občine naj bi iz svojih sredstev določila cele ali polovične vzdrževalnine za svoje gojence v konviktih pri učnih zavodih, kjer bi

Poslopje jezuitske gimnazije v Mariboru iz leta 1758

dijaki dobivali stanovanje in popolno oskrbo. Priprave za zgraditev takšnih konviktov so bile v polnem teku, npr. v Ljubljani prizidava drugega nadstropja v starem licejskem poslopju.

Najvažnejša pridobitev francoske šolske reforme pa je bila ustanovitev centralne šole (écoles centrales) v Ljubljani — tj. prave univerze. Glavni nagib za ta ukrep je bil prepričati, da bi naraščaj za akademske poklice ne odhajal študirat v Avstrijo. Statut francoske univerze v Ljubljani, pravilnik o organizaciji in disciplini centralnih šol iz 1. avgusta 1810, je razlikoval filozofsko, teološko, medicinsko, pravno in tehnično fakulteto. Primerjava s stanjem v prejšnji dobi nam pokaže, da je bil filozofski študij nekoliko skrajšan in razbit, teološki pa skrajšan s štirih na tri leta; zato pa so bile na novo uvedene medicinske, farmacevtske, pravne in celo tehnične študije. Centralna šola je s tem imenom obstajala samo eno leto; novembra 1811 je bila preimenovana v akademijo, ki ji je stal na čelu upravnik in ne več rektor. Seveda je bila ta akademija zgolj visoka šola in je ne smemo enačiti z akademijo v tedanji Franciji, ki predstavlja celotno šolstvo na določenem ozemlju. Učni jezik je bila na tej šoli, podobno kot na višjih srednjih šolah, seveda francoščina oziroma italijanščina in le pod pritiskom razmer latinščina. Proti koncu dobiva vse večji pomen tudi nemščina. Niti ilirščina, še manj slovenščina nista mogli služiti že v tem času kot jezik, ki bi odpiral pot do znanosti in umetnosti. Šele položaj, ki ga je dobila slovenščina v osnovni in nižji srednji šoli bi utegnil v doglednem času, seveda, če začeti razvoj

ne bi bil prekinjen, ustvariti pogoje ter upravičiti zahtevo po uvedbi tega jezika tudi v višje srednje in visoke šole.

Francoska univerza v Ljubljani zaradi svojega kratkega obstoja ni mogla podeljevati svojim študentom diplom, z izjemo teologije; kljub temu pa je zapustila pomembne klice za bodočnost.²⁷

Kot protiutež pravicam slovenskega jezika pod Francozi, so avstrijske oblasti dovolile ustanovitev stolice slovenskega jezika na filozofskem študiju graškega liceja. Predlog za ustanovitev te stolice je dal J. Primic — njen prvi učitelj. Ustanovitev te stolice pa so podprli tudi nekateri znani Gradčani. Leti so svojo podporo utemeljevali z argumenti kot npr. da je dvema petinama štajerskih prebivalcev materinščina slovenščina; da duhovnik in uradnik, ki služi med Slovenci, mora znati njihov jezik, češ da bi na ta način nehal tudi pritok duhovnikov in uradnikov s Kranjskega; slovenščina je zanemarjen jezik in zaradi tega so tudi štajerski Slovenci v razvoju zacstali; pa tudi s trditvijo, da bi prav slovenska stolica bila sredstvo za širjenje nemščine, češ, kdor hoče Slovence učiti nemščine, mora znati slovensko.²⁸

Akcija za ustanovitev filozofskega študija v Mariboru leta 1811 pa ni uspela. Že leta 1808 je bila ustanovljena gimnazija v Celju. Za njeno ustanovitev se je potegovala lavantinska duhovščina. Kleru je bilo mnogo do tega, da z gimnazijo dobi ustanovo, ki bo dajala slovenski duhovniški naraščaj, kajti na vsem področju lavantinske škofije ni bilo nobene srednje šole. Bila pa je tudi želja samih Celjanov kakor tudi širokega celjskega zaledja, da mesto dobi gimnazijo.²⁹

Po avstrijski reokupaciji je bil zopet uveden stari avstrijski sistem tako glede ureditve šol kakor tudi glede predmetov in učnega jezika. Gimnazijska reforma iz let 1818 do 1819 pomeni v zgodovini naših gimnazij odločno nazadovanje. Popolne gimnazije so sicer postale vse šestrazredne; odpravi pa se pouk naravoslovja in omeji pouk matematike ter razširi pouk latinščine in grščine. Slovensčina ne igra nobene vloge.³⁰

V Ljubljani je bil po odhodu Francozov takoj obnovljen filozofski, teološki in medicinski študij v okviru liceja v starem obsegu. Predlogi, da bi se ljubljanski licej razširil s tretjim letnikom filozofije in s študijem prava — s tem bi dobili absolventi filozofije možnost, da se neposredno vpišejo na druge fakultete univerz, ljubljanski licej pa bi se po vsebini pouka izenačil z Gradcem, kjer je bil tedaj tudi samo licej; univerza obstoji šele od leta 1827 in jo sestavljajo filozofska, pravna in teološka fakulteta — so bili odklonjeni; pač pa deluje tu od leta 1817 stolica za slovenski jezik.³¹ V Gorici obstoji od leta 1818 dveletni filozofski študij za Primorsko pa tudi teološki študij in semenišče za vse primorske škofije. V Trstu od leta 1817 deluje trgovsko-navtična akademija. V Celovcu pa vso predmarčno dobo obstaja licej iz dvoletnega filozofskega študija in štiriletnega teološkega študija, s katerim je bilo povezano semenišče za krško in lavantinsko škofijo; medicinski študij je bil tu leta 1829 ukinjen. V Celovcu in Gorici stolic za slovenski jezik ni bilo, v celovškem semenišču je imel le Slomšek tečaj slovenskega jezika.³² Kot že rečeno, so imele te stolice za režim povsem praktično nalogo: koristijo naj bodočim uradnikom in duhovnikom, ki bodo prišli v stik s slovenskim ljudstvom.

Z reformo filozofskega študija leta 1824 je postal ta študij tako na licejih kot na fakultetah dvoleten. S tem se filozofski študij pri nas vsaj legalno ni več razlikoval od tega študija na katerikoli avstrijski univerzi. Čeprav je bila vsebina tega študija tudi pri nas na izredno nizki ravni, je vendarle omogočal absolventom naših filozofij direkten prehod na druge fakultete univerz.

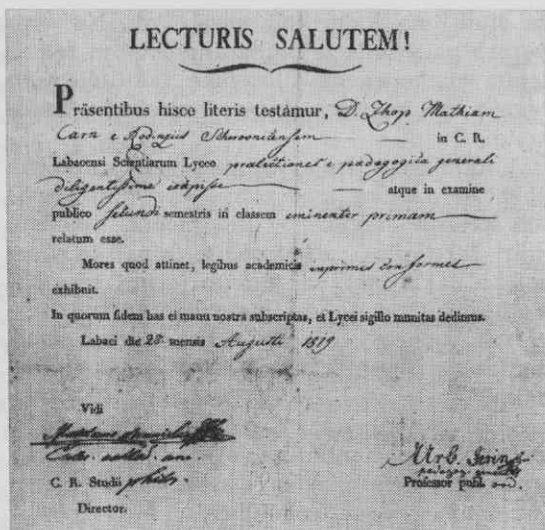
Revolucija leta 1848 je postavila na dnevni red tudi veliko zaostalost obstoječega avstrijskega srednjega in visokega šolstva v predmarčni dobi. Osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji (Exner, Bonitz, Thun) je ukinil dvoletne filozofske študije, oziroma jih je prenesel z licejev na gimnazijo, ki je tako postala osemrazredna splošno-izobraževalna šola, ki daje predizobrazbo

za študij na katerikoli visoki šoli. Na univerzah pa so bile organizirane drugim fakultetam enakopravne filozofske fakultete (obsegajo tudi matematično-prirodoslovne predmete).

Z ukinitvijo licejev se je seveda drastično povečala razlika med univerzitetnimi središči, katerih število je bilo močno omejeno (npr. težave pri organizaciji dunajske filozofske fakultete), in gimnazijskimi središči. Vprašanje, kje naj bo gimnazija in kje univerza, je postalo posebno pri Slovencih eminentno nacionalno vprašanje. V mnogonacionalni avstrijski državi pomeni leto 1848 namreč začetek odprte politične krize države zaradi nacionalnih vprašanj. Vprašanja srednjega in visokega šolstva — predvsem vprašanje učnega jezika teh šol — so postala sestavni del nacionalnih problemov; povezanost slovenskega nacionalnega vprašanja z vprašanjem srednjih in višjih šol pri nas je po letu 1848 postala povsem jasna.³³

Vse gimnazije na Slovenskem, z izjemo gimnazije v Št. Pavlu na Koroškem, so v naslednjih letih postale osemrazredne (v Mariboru, Celju, Kopru, Trstu, Ljubljani, Celovcu in v Gorici). Hkrati se je na njih uvažal tudi nov predmetnik. Primerjava med tem predmetnikom in predmetnikom iz predmarčne dobe nam pokaže temeljitost te gimnazijske reforme. Število tedenskih ur se je v primeru s prejšnjo gimnazijo (šestrazredno) skoraj podvojilo; delež latinščine pa je temeljito nazadoval. Predmetnik vsebuje tri nove učne predmete: materinščino, prirodopis s fiziko in filozofsko propeдевitiko. Na porazdelitev in način pouka prirodopisne in fizikalne snovi je močno vplivala dvojna naloga nižje gimnazije, ki naj bi pripravljala dijake za višjo gimnazijo in višjo realko; dajala pa naj bi jim tudi splošno izobrazbo za uspešnejše delovanje v poklicnem in javnem življenju. Način pouka je bil v nižji gimnaziji bolj praktičen in nazoren, v višjih gimnazijskih razredih pa naj bi že s pomočjo matematike utemeljeval naravoslovne zakonitosti.

Znameniti 17. člen gimnazijskega osnutka je določal, da je vsak deželni jezik lahko učni jezik na gimnazijah. Pri izbiri učnega jezika pa naj bi se predvsem upoštevale potrebe prebivalstva, ki je pri učnem zavodu udeleženo. Toda možnosti, ki jih je dopuščal gimnazijski osnutek, so se zdele njegovim sodobnikom na Slovenskem tako nedosegljive, da ni bilo nikogar, ki bi se boril za njihovo dosledno uresničitev. Tega ni zakrivila samo njihova še ne dovolj razvita nacionalna zavest, temveč predvsem staro naziranje, da je

Spričevalo Matije Copa iz obče pedagogike

glavni cilj gimnazijskega pouka usposabljanje latinskih govornikov, ki pa ga ne bi bilo mogoče doseči, če bi bil jezik preprostega ljudstva na tej šoli učni jezik.

Toda tega tudi vladajoči nemški krogi (vključno s prosvetnim ministrom Thunom) nikdar niso nameravali. Slovenščina ni bila priznana kot materinščina slovenskih dijakov, ampak le kot drugi deželni jezik. Tako je z nazadovanjem latinščine pridobila na pomenu v gimnazijah na Slovenskem nemščina, ne pa slovenščina. Le-ta je postala le fakultativni učni predmet za Slovence na vseh gimnazijah pri nas, z izjemo koprške; učni jezik je postala na vseh naših gimnazijah nemščina (italijanščina). To stanje se v sledečih petdesetih letih v glavnem ni spremenilo. Priznati pa moramo, da v letu 1848 in še nekaj časa pozneje objektivni pogoji za uvedbo slovenskih gimnazij (gimnazij s slovenskim učnim jezikom) še niso bili ali niso bili v celoti ustvarjeni in sicer tako glede učnega osebja kakor tudi glede učnih knjig in stopnje razvitosti slovenščine kot znanstvenega jezika.³⁴

Leto 1848 pa je razvnelo med Slovenci tudi živo željo in zahtevo po lastni univerzi v Ljubljani. Ideja je izšla iz vrst študentov in profesorjev ljubljanskega liceja. Ustanovljeni naj bi bili dve novi stolici, tj. preoblikovanje medikokirurškega študija v medicinsko fakulteto in ustanovitev nove pravne stolice. Toda že avgusta 1848 je bil ukinjen filozofski študij, kmalu nato pa tudi medikokirurški; naslednje leto je bil licej v Ljubljani odpravljen. Akcija za ustanovitev medicinske in pravne fakultete pa se je kljub temu nadaljevala. Oktobra 1848 je vlada v

spremenjenem političnem položaju dovolila ustanovitev stolic v slovenskem jeziku za civilno in kazensko pravo — torej za stroki, ki sta bili za praktičnega jurista in za prevajanje zakonov najbolj potrebni. A po zmagi reakcije so bila slovenska juridična predavanja prenešana iz Ljubljane na graško univerzo; leta 1854 pa jih je vlada ukinila.

Tako smo Slovenci izgubili višje šolstvo (ukinjena sta bila tudi liceja v Celovcu in Gorici). Odtlej je bilo mogoče na domačih tleh študirati le bogoslovje. Z ukinitvijo licejev so se namreč teološki študiji osamosvojili in skupaj s škofijskimi seminarji prišli pod vodstvo škofov (v Ljubljani, Celovcu in v Gorici; nekoliko pozneje pa so bili ustanovljeni v Mariboru in Trstu). Ker so pripravljali slušatelje za delo med ljudstvom, niso mogli pri pouku pogrešati slovenščine, zlasti ne pri pouku o dušnem pastirstvu, ki je neposredno usposabljal za prakso.³⁵

Na gimnazijah torej do leta 1848 slovenščina sploh ni obstajala, zato je upravičena trditev, da je bil že velik napredek, da je sedaj postala vsaj učni predmet. A z njenim največjim dotedanjim napredkom se je hratiti pričela njena podrejena vloga na tej šoli, ki jo je premagovala vse do leta 1918. Po zmagi reakcije in z začetkom uvajanja uradne politike germanizacije, politike, katere cilj je bil v bistvu isti kot v času Jožefa II.: nemški jezik naj služi za vez med različnimi deli monarhije, je režim 9. decembra 1854 izdal odlok, s katerim je izničil določila gimnazijskega osnutka o materinščini dijakov kot učnem jeziku in vsiljeval nemščino kot učni jezik na gimnazijah v nemških pokrajinah. Bonitz je utemeljeval ta odlok na ta način, da je treba pri izbiri učnega jezika na gimnazijah upoštevati poleg nacionalnega vidika (jezik prevladujočega števila dijakov) tudi didaktično znanstveni vidik. Po prvem vidiku naj bi imeli vsi deželni jeziki v Avstriji pravico, da postanejo gimnazijski učni jezik, drugemu vidiku pa večina ne ustreza, ker še niso toliko razviti, da bi mogli postati »organ gimnazijskega pouka«. Temu pogoju pa naj bi ustrezala v Avstriji samo nemški in italijanski jezik. Tako bi gimnazija, v kateri bi bila nemščina samo učni predmet, ne usposabljala dovolj za univerzitetni študij.³⁶ To stališče je v praksi obveljalo in nasprotniki slovenskega učnega jezika na gimnazijah pa tudi realkah so ga ponavljali do zloma habsburške monarhije. Zahteve po slovenizaciji srednjih šol pa so se nadaljevale. Da bi Slovenci izpodbili ugovor, da slovenski učni jezik na srednjih šolah ni mogoč zaradi po-

manjkanja primernih učnih knjig, argument, ki je bil vsaj do konca sedemdesetih let preteklega stoletja vsaj do neke mere upravičen, se je začela akcija za izdelavo ustreznih učbenikov; do leta 1861 so izšla štiri berila (čitanke) za srednješolski pouk slovenščine. Slovensko berilo za prvi gimnazijski razred in deloma tudi za drugi je pripravil gimnazijski ravnatelj v Ljubljani in kasnejši sekcijski načelnik v prosvetnem ministrstvu Kleeman; na njegovo pobudo se je lotil tega dela urednik Novic J. Bleiweis, ki je pripravil berila za tretji in četrti gimnazijski razred. Izmed slovenskih profesorjev pa sta se v tem prvem obdobju nastajanja slovenskih učbenikov zavzemala za pripravo gimnazijskih beril le Fr. Miklošič in Iv. Macun. Nato pa so začeli izhajati učbeniki za verouk, prirodopis, zgodovino, latinščino, fiziko in matematiko. Večino teh je izdala Slovenska matica; aprila 1850 je bil namreč ukinjen monopol za tiskanje in izdajanje gimnazijskih učbenikov, ki ga je imela do takrat c.k.r. šolska založba na Dunaju, s čimer so tudi učbeniki za gimnazije postali predmet knjigotrštva; zasebni knjigarnarji pa se niso zanimali za tisk in izdajo slovenskih učbenikov, dokler niso bile dovoljene slovenske vzporednice na posameznih nižjih gimnazijah. Slovenska matica si je s tem nedvomno pridobila izjemne zasluge v boju za uveljavitev slovenščine kot učnega jezika.³⁷

Po zrušitvi Bachovega absolutizma kot posledice avstrijskega poraza v Italiji je Franc Jožef »svojim narodom« obljubil »času primerne zboljšave v upravi in zakonodaji«; avstrijski dvor se je skušal s pomočjo jezikovnih in upravnih reform izogniti političnim, zahteve po njih pa so postajale vse glasnejše. Znameniti cesarjev ukaz o učnem jeziku na gimnazijah z 8. avgusta 1859 je dopuščal, da tisti, ki skrbijo za določeno gimnazijo ali za nameščanje učiteljskega osebja, sami odločajo, s kakšnimi didaktičnimi sredstvi naj pripeljejo dijake do obvladanja nemščine. Gimnazije so sedaj lahko dosegle svojo nemško jezikovno nalogo tudi kako drugače, brez nemščine kot učnega jezika. Cilj je torej ostal isti, sredstva pa bi se lahko spremenila. Slovenci so ta cesarjev ukaz sprejeli z neverjetno radostjo in navdušenjem. A veselje je bilo prerano! Režim je bil spričo izgubljene vojne pripravljen popuščati in tudi je popuščal jezikovnim zahtevam močnih historičnih narodov monarhije (odstopanje od dotodanjih prednostnih pravic nemščine v gimnaziji), nikakor pa ne malemu, z nemštvom

prepojenemu slovenskemu narodu; tako gimnazije pri nas o tem odloku uradno sploh niso bile obveščene. Pri tem je ostalo kljub 19. členu decembrske ustave iz leta 1867, ki je ostala v glavnih okvirih v veljavi do razsula monarhije in ki je zagotavljala enakopravnost deželnih jezikov v šoli ter prepovedovala, da bi bil kdorkoli prisiljen učiti se drugega deželnega jezika.

Sicer pa so bile na Slovenskem v šestdesetih letih preteklega stoletja ustanovljene tri nove gimnazije (v Beljaku, Kranju in Ptujju); slovenščina pa je napredovala samo kot učni predmet. Oblasti niso več vztrajale na nesmiselni zahtevi, da se slovenščina za slovenske dijake poučuje le v nemščini, kakor se je slovenščina na skoraj vseh naših gimnazijah poučevala do leta 1859. Torej nam je to prelomno razdobje prineslo pouk slovenščine v slovenskem jeziku (na gimnazijah) ter slovenščino kot obligatni predmet za slovenske dijake (ocena iz tega predmeta je veljala odslej kakor iz vsakega drugega ter je vplivala na možnost prehajanja v višji razred).

Prva gimnazija s slovenskim učnim jezikom je postala s cesarjevim ukazom 20. septembra 1870 nižja realna gimnazija v Kranju; nemščina je bila učni predmet, dijaki so morali poznati strokovne izraze tudi vseh drugih predmetov v nemščini. Vlada jo je že leta 1878 ukinila. Ko pa je bila sredi devetdesetih let dokončno obnovljena, je bila organizirana seveda po utrakvističnem principu.

V času Taaffeja (1879—1893), ko smo Slovenci v Avstriji vsekakor največ dosegli, so gimnazije na Kranjskem postale utrakvistične (nekateri predmeti so se poučevali v slovenskem, drugi v nemškem jeziku) z izjemo gimnazije z nemškim učnim jezikom v Kočevju, ki je bila ustanovljena leta 1871. Na Spodnjem Štajerskem sta gimnaziji v Mariboru in nekoliko kasneje v Celju dobili slovenske paralelke k nižjim razredom, tu so se predmeti kot verouk, slovenščina, latinščina, matematika, geografija in naravoslovje poučevali v slovenščini, ostali predmeti pa v nemškem jeziku; na gimnaziji v Ptujju in na I. državni v Gradcu je ostala slovenščina ves čas le obvezni učni predmet za slovenske dijake. Na goriški in državni tržaški gimnaziji je ostala slovenščina le obvezni učni predmet za slovenske dijake v vseh razredih. Prizadevanja za ustanovitev slovenskih in italijanskih paralelek na nižjih razredih gimnazije v Gorici v tem času še niso uspela.³⁸ Tudi na koroških gimnazijah (v Celovcu, Beljaku in v Št. Pavlu)

se položaj slovenščine v primeri s prejšnjo dobo ni spremenil; bila je le obvezni učni predmet za slovenske dijake, a poučevala se je v treh ali štirih kurzih (ne kot razredni predmet), ki so se jih, seveda neobvezno, udeleževali tudi nemški dijaki. Kot realno pridobitev v tem času moremo smatrati tudi nameščanje slovenskih okrajnih šolskih nadzornikov, slovenskih gimnazijskih direktorjev ter vračanje srednješolskih profesorjev, ki so doslej poučevali v vseh delih monarhije, samo doma ne. Seveda so bile vse te pridobitve v času Taaffejevega režima rezultat bojev, zahtev, vrste interpelacij in intervencij (predvsem slovenskih državno- in deželno-zborskih poslancev), pa tudi materialnih žrtev slovenskih občin. Kako silovit je bil odpor proti slovenizaciji gimnazij na Slovenskem, nam lepo kaže dejstvo, da je ob vprašanju slovenskih paralel na gimnaziji v Celju leta 1895 padla Windischgrätzova vlada.³⁹

Opisano stanje gimnazij na Slovenskem se nato do leta 1908 ni spremenilo. Zadnja avstrijska gimnazijska reforma pa je omogočila postopno uvajanje slovenščine kot učnega jezika v višje razrede utrakvističnih gimnazij na Kranjskem. Slovenščina je na teh postala v določeni meri enakopravna tudi pri maturitetnih izpitih. Položaj slovenščine na izvenkranjskih gimnazijah pa se s to reformo razen ene izjeme ni spremenil. Tik pred prvo svetovno vojno smo namreč Slovenci dobili edino popolno slovensko državno gimnazijo v Gorici, ki je nastala z razdelitvijo prejšnje gimnazije na italijanski, slovenski in nemški zavod. Od leta 1905 pa je eksistirala v Šentvidu pri Ljubljani sicer zasebna — a povsem slovenska — škofijska gimnazija.

V okvir srednjih splošnoizobraževalnih šol spadajo tudi realke in dekliški liceji.

Realke, katerih organizacijo je v podrobnosti določal že omenjeni osnutek organizacij gimnazij in realk iz leta 1848, so na Slovenskem obstajale — seveda najprej kot nižje, ki so nato v šestdesetih letih preteklega stoletja prerasle v popolne — v Celovcu, Ljubljani, Idriji, Gorici, Trstu in v Mariboru. Tudi na realkah je bila nemščina učni jezik, slovenščina pa učni predmet. Odstopanja od tega načela so bila zelo redka, saj niti slovenščine niso dosledno poučevali v slovenskem jeziku. Edina utrakvistična realka je delovala v Idriji. Te šole so usposabljele absolvente za poklice v gospodarstvu ter omogočile nadaljnje šolanje na visokih tehniških šolah (tehniških inštitutih).⁴⁰

Odlok prosvetnega ministra Hartla iz leta 1900 je pobudil nastanek dekliških licejev tudi pri nas, in sicer v Ljubljani, Celovcu, Gorici in Trstu. To so bile šestrazredne srednje dekliške šole, namenjene predvsem deklicam višjih in srednjih stanov, na katerih naj bi le-te pridobile višjo splošno izobrazbo in znanje, s čimer bi se utrdil njihov položaj v družbi ter se jim odprla pot do samostojnega poklica.⁴¹

Prizadevanja za slovensko univerzo so po letu 1848 zamrla za dvajset let. V šestdesetih letih, ko se je začelo zopet oživljati ustavno življenje, posebno po letu 1867, je univerzitetno vprašanje postalo na slovenskem ozemlju zopet aktualno. Položaj Slovencev je bil težak. V tem času, ko so od močnejših narodov Poljaki dosegli polonizacijo že obstoječih univerz v Krakovu in Lvovu, Čehi pa so se borili za utrakvizacijo praške univerze, so se Slovenci morali boriti za novo univerzo. Kljub temu se je o tem vpra-

Licejsko poslopje v Ljubljani

šanju razpravljalo skoraj na vseh taborih, na dijaških shodih, v kranjskem deželnem zboru in v parlamentu. Na velikih zborih in na shodih, kjer je šlo za načelna vprašanja in perspektivo za bodočnost, se je zahtevala slovenska univerza, kakor se je zahtevala Zedinjena Slovenija, drugod — predvsem v državnem zboru, kjer je šlo za konkretne predloge — pa se je zahtevala samo pravna fakulteta ali samo pravna akademija po hrvaškem zgledu.⁴² Nasprotniki in vlada so seveda argumentirali z že opisanimi momenti, ki so bili posledica historične zapostavljenosti Slovencev ter prezirali tedanje napore Slovencev, da bi premagali to zapostavljenost. Poskus ustanovitve slovenskih paralelnih stolic za predmete justicialnega prava (tj. za predmete, ki so jih juristi najbolj potrebovali) na graški pravni fakulteti ni uspel. Le-ta je namreč storila vse, da bi preprečila izvedbo vladnega sklepa. Tudi v času Taaffeja (1879—1893), ko so Čehi dosegli delitev praške univerze na nemško in češko, položaj glede tega vprašanja ni bil lažji. V tem času je kranjski deželni zbor sprejel leta 1890 resolucijo za slovensko pravno akademijo, predlog pa je bil tedaj že neumesten in seveda ni bil uresničen. Prav tako je propadel tudi predlog v parlamentu leta 1891, da bi se za nekatere predmete na graški pravni fakulteti uvedle paralelne slovenske stolice. Ob tedanji nacionalistični atmosferi na graški univerzi pa je bil ta koncept neuresničljiv.

Badenijeva kriza leta 1897 je pomenila polom avstrijskega parlamentarizma. Parlament odslej zaradi zaostrenih nacionalnih nasprotij ni bil več zmožen za delo. Pri rastočem valu nemškega nacionalizma so imeli velik delež tudi študentje in profesorji nemško-avstrijskih univerz, kar so močno občutili tudi nenemški študentje teh univerz. Tako je v tem času vprašanje slovenske univerze znova postalo aktualno in ta aktualnost odslej do prve svetovne vojne ni več prenehala. Leta 1898 se je v kranjskem deželnem zboru izkristalizirala zahteva po slovenski univerzi s tremi fakultetami (filozofsko, pravno in teološko). Misel o pravni akademiji se skoraj ne ponavlja več. Vlada je seveda vse te zahteve odklanjala kot pre-rane. Politične zaveznike v tem vprašanju so Slovenci našli pri Hrvatih in Srbih v Dalmaciji in Istri ter pri Čehih (povezovanje zahtev po slovenski univerzi z zahtevo po drugi češki univerzi v Brnu), medtem ko so bila pri Slovencih glede solidarnosti z italijansko zahtevo po univerzi v Trstu mnenja deljena.

V borbi za slovensko univerzo pa ne gre gledati samo politične borbe. Perspektiva slovenske univerze v prihodnosti je namreč spodbujala k delu slovenske znanstvenike vseh strok, slovensko strokovno in znanstveno literaturo. Predvsem pomembna je bila generacija mladih znanstvenikov, ki se začne pojavljati ob prelomu stoletja in ki se je šolala, oziroma nekateri od njih že tudi habilitirali na tujih univerzah. Prav ta generacija je zagotovila uspešno delo nove slovenske univerze po njeni ustanovitvi leto dni po nastanku jugoslovanske državne skupnosti. V stari Avstro-Ogrski političnih pogojev za to ni bilo nikdar.⁴³

OPOMBE

1. Fr. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts an den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*, 2. izd., I—II, Leipzig 1896—97; P. Barth, *Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung*, 5. izd., Leipzig 1925; dr. T. Ziegler, *Die Geschichte der Pädagogik mit besonderer Rücksicht auf das höhere Unterrichtswesen*, III. izd., München 1909; K. Günter, F. Hofman, G. Hohendorf, H. König, H. Londershausen, H. Schuffenhauer, *Geschichte der Erziehung*, Berlin 1960; dr. F. Zwitter, *Višje šolstvo na Slovenskem do leta 1918, Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani (1919—1969)*, Ljubljana 1969, str. 13—15. — 2. I. Vrhovec, *Der schwäbische Chronist Burghardt Zink und eine interessante Schule zu Reifnitz in Unterkrain, Mitteilungen des Musealvereins für Krain 1910*, str. 1. — 3. Fr. Zwitter, o. d., str. 16; Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1929—1938; Fr. Kidrič, *Razvojni linija slovenskega prepورا v prvih razdobjih, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede*, V—VI, Ljubljana 1930, str. 53; J. Gruden, *Vzgoja in izobrazba duhovščine na Slovenskem v srednjem veku*, *Katoliški obzornik* VI, 1902. — 4. Prim. glavna dejstva v *Zgodovini narodov Jugoslavije*, II, Ljubljana 1959 in v tam navedeni literaturi; G. Erleger, *Die Matrikel d. Univ. Leipzig*, I—II, Leipzig 1895—1909; H. Hermentlik, *Die Matrikeln d. Univ. Tübingen*, Stuttgart 1906; *Album Academiae Vitebergensis I (1502—1560)*, Leipzig 1841, II (1561—1602), Halle 1894. A. Ožinger, *Studenti iz slovenskih dežel na dunajski univerzi v poznem srednjem veku (1365 do 1518)*, *Kronika* 23, 1975, str. 149—153. — 5. Literatura za protestantske stanovske šole je precej obsežna; prim. dr. V. Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*, Ljubljana 1963 in *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v 16. stol.*, Ljubljana 1952; Fr. Kidrič, *Slovenske knjige v protestantski stanovski šoli v Ljubljani 1563—1598*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* IV, ter v teh delih navedena podrobnejša literatura. — 6. R. Peinlich,

- Zur Geschichte des Gymnasiums zu Graz, Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Graz 1866, str. 3; J. Loserth, Die protestantischen Schulen der Steiermark im 16. Jahrhundert, Monumenta Germaniae Pedagogica 55, 1916, str. 31—34. — 7. N. Lebinger, Die Reformation und Gegenreformation in Klagenfurt, XVII, Programm des k. k. Gymnasiums zu Klagenfurt, 1867, str. 33; R. Latzel, Zur Geschichte d. Gymn in Klagenfurt, XLII, Progr. d. Staatsgymn. zu Klagenfurt 1891—92, str. 11. — 8. J. Nečasek, Geschichte d. Gymn zu Laibach I, Programm und Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Lajbach, 1859. — 9. Fr. Kidrič Zgodovina, str. 139. — 10. R. Peinlich, o. d., str. 3. — 11. F. Zwitter, o. d., str. 19—20; V. Schmidt, Zgodovina I, str. 119. — 12. M. Dodič, Dvestopetindvajset let novomeške gimnazije (1746—1971), 225 let novomeške gimnazije, Novo mesto 1971, str. 7. — 13. Hofrichter, Chronik der Pfarre Maria-Rest, Marburg 1872, str. 27—28. — 14. Matjašič, Gesch. d. Marburger Gymn., Izvestja mariborske gimnazije 1858, str. 92. — 15. Fr. Mayer, L. i. r. gimnasio superiore di Capodistria, Anno scol. 1900—1901, Capodistria 1901. — 16. Prim. B. Duhr, Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, I—IV, Freiburg im Breisgau 1907—1928 in zgodovina nekaterih gimnazij, npr. J. Nečasek, o. d.; Fr. Dolinar, Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597—1704, str. 26—55, Rom 1975 (še ne objavljena disertacija); N. Lebinger, o. d.; J. Sedivý, Iz zgodovine mariborske klasične gimnazije, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1966—1967; H. Braumüller, Kärntens Bemühungen um eine Landesuniversität, Carinthia I, 1957, str. 147; F. Spesot, Primordi, incremento e sviluppo delle istituzioni gesuitiche di Gorizia (1615—1773), Studii Goriziani III, 1925; I. Lovato, I gesuiti a Gorizia, Studii Goriziani XXV—XXVI, 1959; G. Cervani, Note sulla storia del Collegio dei Gesuiti a Trieste, Italja del Risorgimento e mondo danubiano-balciano, 1958; B. Benussi, L'Istria nei suoi due millenni di storia, 1924. — 17. Fr. Paulsen, o. d., str. 413, 414, in-418. — 18. Dějiny University v Brně, Brno 1969; F. Krones, Geschichte der Karl-Franzens-Universität in Graz 1886; M. Vanino, Povijest filozofske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1663—1773, Hrvatska bogoslovna akademija 14, Zagreb 1930; N. Klaič, O postanku zagrebačkog sveučilišta, Zagreb 1969. — 19. F. Zwitter, o. d., str. 21—22. — 20. J. Polec, B. Senekovič, Vseučiliški zbornik, Ljubljana 1902; J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929, Ljubljana 1929, str. 1—229; B. Reisp, Višje šole na slovenskem ozemlju v 17. in 18. stol., Kronika X, Ljubljana 1962; Menzel, Geschichte d. k. k. Gymnasiums zu Görz, Izvestja goriške gimnazije 1856, str. 7—8, 16. — 21. M. Smolik, Teologija in Slovenci, Zbornik razprav teološke fakultete v Ljubljani, Ljubljana 1962, str. 378. — 22. F. Zwitter, o. d., str. 31. — 23. J. Sedivý, Prvi izpiti iz slovenščine na mariborski gimnaziji, Jezik in slovstvo, 1963, str. 200—202; J. Sedivý, Posledice in pomen mariborskih slovenskih štipendij, Jezik in slovstvo, 1964, str. 266—269. — 24. J. Ciperle, Reforma Gratiana Marxa in gimnazije na Slovenskem, Ob 200-letnici Splošne šolske naredbe 1774—1805, Ljubljana 1974, str. 29—37. — 25. Prim. H. Zschokke, Die theologischen Studien und Anstalten der katholischen Kirche in Österreich, 1894. — 26. L. Hahn, Das Unterrichtswesen in Frankreich, Breslau 1848, str. 117—132. — 27. J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo, str. 21 do 51; V. Schmidt, Zgodovina II, str. 55—109; Fr. Kidrič, Zgodovina, str. 506—511; J. Tavzes, Slovenski preporod pod Francozi, Ljubljana 1929, str. 40—42; Gestrin — Melik, Slovenska zgodovina (1792—1818), Ljubljana 1966, str. 31—32. — 28. I. Macun, Stolica slovenskega jezika na graškem liceju, Kres I (1881), str. 297, 347; Fr. Kidrič, Dobrovsky in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana 1930, str. 106. — 29. J. Mlinar, 150 let celjske gimnazije, Celjski zbornik, 1958, str. 5—61. — 30. Fr. Ilešič, Gimnazijske študije v dobi našega preporoda, Pedagoški letopis, VIII, Ljubljana 1907, str. 97—112. — 31. Fr. Kidrič, Ustanovitev slovenske stolnice v Ljubljani, Ljubljanski zvon 1934, str. 208—15, 300—7, 374 do 382. — 32. I. Grafenauer, Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečaji v celovškem semenišču, Zgodovinski časopis, 1958—1959, XII—XIII, str. 272—282. — 33. F. Zwitter, o. d., str. 45. — 34. V. Schmidt, Zgodovina III, str. 83—84, 123—144; Iv. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovenska zgodovina (1848—1895), I, Ljubljana 1955, str. 84. — 35. H. Zschokke, o. d., str. 775—786; M. Smolik o. d., str. 377—378; Spomenica ob sedemdesetletnici lavantinskega bogoslovnega učilišča v Mariboru, Maribor 1929; A. Fekonja, Slovenščina v semeniščih, Dom in svet, XV, 1902, str. 488—491; R. Klinec, Zgodovina goriške nadškofije (1751—1951), Gorica 1951, str. 134—135. — 36. Zeitschrift für österreichische Gymnasien, 1855, str. 134—135. — 37. Fr. Ostanek, Šolske knjige, Slovenska matica 1864—1964, Ljubljana 1964, str. 399 do 428. — 38. A. Ipavec, K ustanovitvi slovenske gimnazije v Gorici, Prvo izvestje c. kr. slovenske državne gimnazije v Gorici v šolskem letu 1913/14, str. 2—9. — 39. I. Prijatelj, o. d., V, Ljubljana 1966, str. 24—162. — 40. Letna poročila realk 1850—1918; A. Aškerc, Slovenska nižja realka v Idriji, Ljubljanski zvon, 1902, str. 792. — 41. T. Hojan, Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem, Razstavni katalog Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana 1970, str. 26—27; R. Mole, O mestni dekliški šoli v Ljubljani, Kronika, 1957, str. 47—48. — 42. Fr. Zwitter, o. d., str. 47. — 43. J. Polec, Ljubljansko višje šolstvo, str. 56—142; F. Zwitter o. d., str. 49.